

Mi a marxizmus?

A marxizmus történelmi terv. Van egy nyilvános tana és van egy titkos tana. A nyilvános tan így szól: felszabadulás. A titkos tan ez: a felszabadulás megtörtént, ha marxista tervezők kerülnek hatalomra. Kötve hiszem, hogy akadna marxista irányzat, amely kilógna ebből a meghatározásból.

Ez a kettősség csupán annyit jelent, hogy a marxizmus ideológia: a tervezők önálló ideológiája. Érvelése, amely a tervezők hatalomra jutásának hol szükségességét, hol elkerülhetetlenségét hangsúlyozza a felszabadulás szempontjából, valójában e hatalomváltás szolgálóleánya.

A marxizmus jelentéktelen marad ott, ahol az evolúció a társadalmi tervezés felé halad, mivel szükségtelen, hogy a kontinuitást megszakító, önálló « forradalmi » ideológia képviselje a tervezés érdekeit. A földgolyó Keletjein viszont szinte ellenállhatatlan ez az értelmiségi bonapartizmus, amelyet Nyugaton pangásra ítélt a demokrácia életképessége. A felvonulás ma is folytatódik, de paradox győzelmet ül.

Ahol ugyanis győz a marxizmus, s az irányító-tervező-szervező értelmiséget állammá és uralkodó osztállyá kala-

HARASZTI Miklós (1945) — író. 1970-ben kizárják az egyetemről. 1970-71-ben gyári munkás. 1971-ben rendőri felügyelet alá helyezik. Darabbér című szociográfiai esszéjéért 1974-ben nyolc hónap felfüggesztett börtönbüntetésre ítélik.

pálja össze, ott szintén elveszti jelentőségét. Épp ezért, mivel sikerült természetes, győztes rációvá változtatnia az egyén autonómiájának feladását az Egész autonómiájának javára. A párt a szervezett értelmiség avantgardjából a hatalom oszthatatlanságának hivatásos őrévé lépett elő, s a marxista államvallást a tervezés uralmát biztosító egyetlen megoldásnak hiszi. De fokozódó idegességgel veszi észre, hogy a gyámkodás betöltötte hivatását. A felszabadult tervezők hálátlanok. A szervezett értelmiség uralmának már nincs alternatívája. Ezért a tervezők a dogmák helyett mindinkább arra a közérzületre szeretnének támaszkodni, amelynek lehetséges tartalmai közül éppen az őket hatalomra juttató marxista társadalomátalakítás lőtte ki végleg az egyén autonómiáját. Először a « fölösleges » terror, utána a « fölösleges » koordináció, végül talán a « fölösleges » szöveg esik áldozatául a marxizmus e paradox sikerének. A felszabadult tervezők új ideológiái akár az egyén szabadságának követelését is felvehetik eszköztárukba — nem kell attól tartaniuk, hogy az valósággá válhat. A marxista gyámkodás maga is csupán asszisztált az egyéni autonómia későkapitalista pusztulási folyamatához: üdvtörténetté avatta, hogy meggyorsíthassa.

A marxizmus természetesen nem a munkásosztály ideológiája. A munkásmozgalom irányítását átvevő értelmiségi élcsapat a modern értelmiség egészének érdekei diktálta célokat követte: a gazdasági növekedésben nélkülözhetővé vált burzsoázia eltávolítását, a válságok és az osztályharc felszámolását, a ráció-tudás-szakértelem-tervezés-akarategyesítés vezérelte Egész egyének fölötti uralmának bevezetését. Amint ez létrejön, terhessé válik az az ideológiai kényszer, hogy ezt a törekvést a munkásosztálynak tulajdonítsák. A szocializmus összekapcsolása a munkásmozgalommal, a munkásosztály felszabadításának, sőt « önfelszabadításának » eszméje az a hamis-tudati gesztus, amely biztosítja a társadalmi túlerő kialakítását ott, ahol az értelmiség gyenge az evolúciós felülkerekedéshez. Az értelmiségnek sem sikerült a lehetetlen, a munkásosztály felszabadítása. Annál kíméletlenebbül igazolódik Marx jóslata, hogy a magántulajdon szabadsága, a burzsoázia

uralma átmeneti formáció, amelyet nagy tagadás, új civilizáció követ. Marxnak épp elég a maradandósághoz annyi előrelátás, hogy ezt a tagadást a magántőkés rendszer saját fejlődése kényszeríti ki. Bármit fűzött is hozzá, kétségtelenül látta, hogy merre vezet a technológia növekedése: a hatalom, a tudás és a gazdaság egybeolvadásának égisze alatt « helyreáll » a prekapitalizmusokra jellemző « köldökzsinór »-szituáció, az egyén szerves beágyazottsága, s megszűnik a magánérdek autonómiája. A marxista természetesen nem marxista többé, ha arra kényszerül, hogy megelégedjék e fantasztikus éleslátás dicsőségével és lemondjon a felszabadítás ideológikus hittételéről.

Becsapták volna a munkásosztályt? Igaz ugyan, hogy a munkás sem a szocializmustól, sem semmiféle történelemtől nem kapott és nem is kaphat semmit, ami a kiszákmányolás, a függés vagy az értelmetlen munka megszüntetésére emlékeztetne, egyszóval azokra az ígéretekre, amelyek túlmutattak gazdasági harcain. Mégsem tekinthető kisemmizettnek. « Szervezettség a gyáron belül, anarchia a gyáron kívül » — hangzott a marxi bírálat; a bírálatban rejtőző terv, minden munkaerő állami tulajdona, egyszerre ígért létbiztonságot a dolgozóknak és hatalmat a szervezőknek. A globális munkaerőgazdálkodás a szocializmus nagy adománya a munkásosztály számára.

Ez az osztály erősebben kötődik a modern termelőerőkhöz, semhogy kiszabadulhatna a függő, végrehajtói szerepből, amit az uralkodó technológia kioszt neki. De ugyanez a kötődés tette a technológia másik pólusának, az irányító értelmiségnek érdemdús feladatává, hogy kiküszöbölje a magántulajdon önző visszaéléseit, megszüntesse a munkaerőpac autonomiáját és biztosítsa a munkások zavartalan közreműködését a termelésben. A szocializmus, a tőkék egyesítése az állam kezében, a munkásosztályt nem a láncaitól szabadította meg, hanem a tőkések versengéséből fakadó esetlegességtől, amely megakadályozta, hogy a munkások sorsszerűnek és biztonságosnak találják a láncukat. A munkásoknak ez a felszabadítása először jogfosztásként valósul meg. De ha felháborodásunkat olyan illúziók fűtik, hogy a munkásosztály szabad lehet, mielőtt megszűnnék a Gyár, vagyis mielőtt megszűnnék maga a

munkásosztály, csak az értelmiségi képmutatás újabb változatát mutattuk be. A munkások szabad szervezkedése persze olyan követelés, amit minden munkás szívesen magáévá tenne, ha merné. S ha a szocializmus a jövőben engedékenynek mutatkoznék e követelés iránt, ez annak jele volna, hogy a technológia, a tervezők és a szervezők képessé váltak a lehetséges zavarok beszámítására.

Az értelmiség felszabadulását nem kell idézőjelbe tennünk. Ugye senkit sem téveszt meg a szigorú hierarchikus rend és az ágazati elkülönültség, amely a szervezett értelmiség hatalmát « lefelé » és egyenként oly elenyészővé teheti? Ugye neki sem gondolja, hogy a népi származás, vagy ama liturgia ostobasága, amellyel az irányítás testületei munkájukat körítik, cáfolja tevékenységük értelmiségi voltát vagy hatalmukat? S nyilván az is világos, hogy az állammá és uralkodó osztállyá szervezett értelmiségnek mindaddig szüksége van a marxista párt látszólag fölöslegesen párhuzamos vezető szerepére, amíg a különböző ágazatok és szintek érdekeinek profánabb kifejeződése még megingathatná a közjó kultuszát, a szakértők, tervezők, szervezők uralmát, a kétpólusú munkamegosztás diktátumát, ilyen vagy amolyan anarchiára buzdítva az egoistákat és a tanulatlanokat. A felszabadult értelmiség mindaddig Marx-Engels-Lenin-Sztálin történetfilozófiája és pártja köré fog tömörülni, amíg uralmát bármi is veszélyeztethetné, beleértve saját csoportjainak nagyobb szabadságát is.

A marxizmus a technológia szelleme, felismert és vallásos szeretettel előadott szükségszerűség. A vallásalapító nem az első ideológusa volt a történelem új ágensének, megelőzték az « utópikus » szocialisták. De ő talált bele a korszellem szívébe. Tagadása és ígérete eléggé alapos, tudományossága elég gondolatébresztő és szintetikus volt ahhoz, hogy az értelmiséget kiragadja az individuális értékek bűvöletéből és hogy annak a folyamatnak a meggyorsítására és vezetésére serkentse, amely Marxtól függetlenül is az értelmiség hatalmához vezet. Ma már szinte érthetetlen: hogyan ehette meg bárki is az osztálynélküli társadalmat? Ennek az ígéretnek az elképesztően gyors sikere a társadalmi válság érettségét bizonyította, valamint a marxista szocializmusnak azt a képességét, hogy a tech-

nológia által létrehozott mindkét modern osztálynak önigazolást nyújtson, s a polgárság elleni egységes tömegként vonultassa fel a leendő uralkodó és alávetett osztályt.

A szervezett értelmiségnek a marxizmus olyan világot kínált, amelyet tudás, közelebbről tudomány irányít. Ennek a változó arcú és szerepű rétegnek, a tudás örökös szolgáltatójának a kapitalizmus fejlődése osztott először világtörténelmi adut, amikor mindinkább a tudás, az információ és a szervezés vált a termelés rugójává és a hatalom forrásává. Szülöttje és bábája a modern termelésnek és igazgatásnak, az önmagát nemző tudománynak és technológiának, a nagy szervezetekké fajuló tulajdonnak, az erősödő államnak: nem a munkásosztályt, hanem őt illeti a *kapitalizmus sírásójának* címe. A szervezett értelmiség megszületésével a társadalom védekezik a tartós létezés alapjait megszenteltelenítő kapitalizmus ellen, feláldozva a magánszabadságot, ezt a korántsem olyan tartós szentséget. Marx műve egyetlen hatalmas argumentum arra, hogy a totalizálódó tervezés — az értelmiség része a munkamegosztásban — igazságos urává válhat a társadalomnak, amely a maga részéről éppen erre a fordulatra vár.

A marxizmus sikerét nem egyszerűen az biztosította, hogy ezeket a reális érdekeket a felszabadulás vallásszerű ideológiájában egyesítette, hanem az, hogy a felszabadulás látomását éppen a fejlődés legmodernebb tendenciáival kapcsolta össze. Ez harmonizált az embereknek azzal az igényével, hogy optimista ideológiájuk legyen, amely a Jót, a Történelmet és az Akaratot azonosságra hozza. Marx a centralizálódási, monopolizálódási, integrálódási tendenciára tett. A polgárság uralmának végét a polgári gazdasági munkának ebből az elháríthatatlan következményéből vezette le. Az általa javasolt világ e tendenciák győzelme, de egyben mesés jóra fordulása is.

Ki tagadhatná, hogy a marxizmussal maga Marx is győzött? A centrumában egyesített Egész, amelynek sem autonóm, sem fölösleges részei nincsenek, biztosítja a magánkezdeményezés áthatottságát a közjó által. A transzparens társadalom, minden valamirevaló értelmiségi álma, kizárja az « elidegenedést » és szervessé teszi az egyén

társadalmi jelenlétét. Az egyéni létezés csak akkor válik racionálissá — mondja a marxi üdvtan és a megvalósulás —, ha egy racionális Egész részévé válhat, amely megszabadítja az autonómia hiú racionalizmusától. Frivolán hangzik, de még az osztály nélkülségre is emlékeztet valami ebben a magántulajdontól mentes alkalmazotti társadalomban. Miért ne foghatnánk fel gyakorlati marxizmusként a munkásság értelmiségi alapossággal megszervezett « saját államát », amelyben egyetlen hatalmas szervezetté egységesült a technológiai igazgatás, a gazdasági, közigazgatási, kulturális tevékenység és a társadalmi érdekképviselés? Igaz, így az osztálytulajdonosává vált állam a maga egészében az értelmiséggel, az össztechnika-össztudás birtokosával lett azonos; az értelmiségi tevékenységek organizmusa és az állam struktúrája az izmok és a csontváz isteni elválaszthatatlanságában egyesült. Viszont kikezdhetetlen integráció keletkezett, amely az alkalmazottakból természetes népet, a főnökökből természetes képviselőt és természetes szellemi vezetőt faragott. A pénz nyers uralmának vége. Új civilizáció kezdődött el és senkinek sem engedi meg (nem is annyira jogilag nem, mint inkább valóságának szellemi hatalmával), hogy a marxizmus nehezen kicsontozható « eredeti intencióin » rágódjék. A történelmi terv bevált.

Az a fajta marxista, aki a Tervtől szabadulni szeretne, aki kibújna az ideológusi kényszerzubbonyból, a beteljesülés terméke. Erőfeszítései nem a marxizmus válságának, hanem győzelmének jelei. A kiugrani akaró marxista hol azzal próbálkozik, hogy a fejlődésen számon kérje a Tervet, hol azzal, hogy a Tervet átalakítsa. Valójában csak annyi történt, hogy kiderült, a Fejlődés és a Jó nem rokonok.

A marxista nem marxista többé, ha vége a Fejlődésbe vetett hitének. Néhányan megkísérlik, hogy a fejlemények megfigyelői legyenek schlagfertig ötletek nélkül, de amíg igényt tartanak arra, hogy bármilyen alapon marxistának nevezhessék magukat, addig azok is: tartalékos tervezők. Persze könnyebb a tevének átbújni a tű fokán, mint az értelmiséginek (marxistaként vagy sem) nem-tervezőnek lennie.

A nívós gondolkodók menekülése a Tervtől annak a jele, hogy már nincs benne feszítőerő; természetes társadalommá vált; már élni akar, nem megvalósulni. Egy későbbi « demokratizálás » eshetőségével együtt is: napjainkban már a nem-marxisták is a tervező társadalom építői, társadalmonkívüliség terhe mellett.

Ezért azt gondolom, hogy a marxizmus a különféle kommunistáké, hatása velük (vagy győzelmükkel) múlik el. Ott van még talán valami tevékeny jövője, ahol az Állam és a Gazdaság késlekedik a nagy kézfogóval. Ott a válságok mindig újra felszíthatják a « független » értelmiségiek hevét is, hogy tovább ápolják az alkalmazottak közös államosítási érdekeinek ezt az immár hagyományos ideológiáját. Tovább szorongathatják a fogyatkozó magánzót, a társadalmi testrészek gyengülő önállószkodását és az egyéni autonómia mind tartalmatlanabb fikcióját. De legyenek bár eurók vagy balosok, ó- vagy neomarxisták, ugyanazt teszik: « papok, polgárok, katonák után » a szakember-testületek integrálóképesebb uralmának úttörői. Minél radikálisabb felszabadítók (vagyis minél « plebejusabbak » vagy « öngazgatóbbak » vagy « tudományosabbak » vagy « értelmiség-ellenesebbek »), annál öntudatlanabb úttörők. A társadalomról való « helyes » tudásnak joga és kötelessége a hatalom, az egyén jogosulatlan e hatalom visszautasítására — ez a sajátosan marxista meggyőződés a közös kincsük.

A valóság elkerülhetetlen árulásai ellenére bizonyos értelemben mindig « marxista » marad ez a visszavonhatatlan, körülöttünk és bennünk élő új civilizáció: a tervezett és mindig újraszabályzott társadalom. Hallgat államosított termelőerőire, amelyek többé nem engedik ki a társadalmat az újraszabályozások kábítószerének karmai közül. De egyénei már nem lesznek marxisták, beleértve a többiektől semmiben sem különböző fizetett marxizmus-specialistáit: ezek egyszerűen élnek majd, ahogyan lehet. Kihal a klasszikus marxista halvány utánpótlás, a szélre szorult vagy ellenzéki marxista is, az utolsó, aki még autonóm választásként, mintegy autonómiája diadalaként döntött az elköteleződés tudománya mellett. Marxizmus ihlette új civilizációnkat már-már jónak kell tartanunk, ha

nem börtönt, hanem valamifajta taoista félrehúzódot kínál fel renegát mandarinjainak. A dolgozóknál persze ilyesmiről szó sem lehet.

S mégis, mindezek ellenére: mi más magatartás adódna számomra, mint a lehetetlen autonómia megvalósítása? Nem tagadom, alkatomnál fogva is képtelen vagyok másféle cselekvésre. De miután a szocializmusról kiderült, hogy nem a szabadság eljövetele, hanem a technológiai munkamegosztás zsarnoksága, politikailag sincs más hátra, mint alkalmassá tenni arra, hogy bennszülöttei megszabadulhassanak tőle, ha egyszer betelnének vele. Bizonyos, hogy a cselekvés útja nem a meglévő intézmények adta mozgástér « kihasználása » — ez csak erősíti az integrációt —, hanem a nem létező szabadság megvalósítása. Ezzel próbálkozik ez az írás és ez a körkérdés is.

Szigorú determinációk azt jósolják, hogy plurális ellenintézményeink és nyílt akcióink közvetlenül csak az értelmiségi uralom új verzióihoz járulhatnak hozzá. Nem hiszem, hogy a politikai monolit veresége eltűntetné az egyén beágyazottságát, a gazdaság és az állam összefonódási hajlamát, a sorozatgyártás és a « normalitás » közös diktatúráját, vagyis azokat a tendenciákat, amelyeknek a megvalósult szocializmus csak különösen brutális megtestesülése. A politikai szabadság sem fogja a visszájára fordítani, legfeljebb emberi arcúvá teszi e folyamatokat, amelyeknek Marx volt az optimista prófétája. Az értelmiségi testületek ellentétei saját konszenzusuk diktátoraival nem garantálják, hogy a tőlük kitelő « demokratizálás » több lesz, mint a szaktudás végre dezideológizált uralma. A doktriner rendőrállamok bukása korántsem elkerülhetetlen, de még ez a várva várt pillanat sem nő át a totalitarizmussal való leszámolásba, ha csupán a különböző irányítások hatékonyságát szolgálja.

Bizonytalan jövő és cinkos voltának állandó újratermelődése fenyegeti a lefűződött embert. A megrázkódtatásból születő pluralizmus csak keret lesz, amely akár a monolit életképesebb formájának is bizonyulhat. Fennmaradása (nem győzelme!) attól az erőtől függ, amit a lefűződők a győzelemért (valójában a megszületéséért és fennmaradásáért) ki tudnak fejteni.

Bujkál-e társadalmunkban vagy akár bennünk olyan potenciál is, ami kifelé mutat a tervezés zsarnokságából? Tudományos megváltás nem siet többé a segítségünkre. Nincs már mód, hogy választ kapjunk, mint az, hogy a magunk részéről átfúrjuk a sejtfalat. A marxizmus vége azt is jelentheti, hogy belátjuk: nincs többé jó állapot, csak jó magatartás. Nem szabad a kecskére bízni a káposztát. Ha szabad egyének társadalma lehetséges, bizonyos, hogy csak szabad egyének valósíthatják meg. A szabad egyéneket pedig arról lehet megismerni, hogy szabadok.

Huszadrangú kérdésnek tartom, mit akart valójában Marx, mennyire élnek vissza vele, stb. Bár valláspótléket alkotott, annyira mégsem tökéleteset, hogy politikai győzelmén túlmutató örök üzenete legyen, amit az idő torzít, de mindig meg is tisztít, s bármikor átélhető. Abszolútumát túl alacsonyra vette. Az igazi vallás a létezés abszolútumához kötődik; Marx abszolútuma csupán a társadalmi Egész, racionális vetületben. Aszerint kell megítélni, ahogyan használják. Az igazi vallással szemben ez igaztalan eljárás volna: abban valóban azt keressük, ami időtlen.

Nem baj, hogy marxista voltam és az sem baj, hogy már nem vagyok az. Meglehetősen hosszú pauzát jósolok magamnál a történelmi tervben való gondolkodásnak.